

A nők

Bevezetés

„Az egyenlő bánásmód követelménye alkotmányos alapelv, amely a diszkrimináció tilalmának jogi manifesztálódása és a hátrányos megkülönböztetéstől mentes élethez való jog garantálását jelenti. Az esélyegyenlőségi politika azonban azt is megkívánja az államtól, hogy a diszkrimináció tilalmán túl konkrét lépéseket tegyen a hátrányos helyzetű személyek tényleges egyenjogúságának biztosítására.” (Gyulavári 2004)

Ahhoz, hogy férfiak és nők esélyegyenlőségéről beszélhessünk, előbb a nőknek ki kellett vívniuk egyenjogúságukat, melyet több száz év leforgása alatt történelmi, gazdasági és társadalmi változások, mozgalmak következtében a 20. században már magukénak tudhattak. Ennek ellenére a férfiakkal szemben a nők napjainkban is több területen egyenlőtlenségekkel néznek szembe, ez pedig jelentős hatással bír a gazdasági és társadalmi egységre, a fejlődésre, a teljesítmény növekedésére és a versenyképességre. Az Európai Unió tagországaiban olyan esélyegyenlőségi politikát szorgalmaznak, amely elősegíti a nők egyenlő esélyekhez jutását az élet számos területén (pl. munkajog, közéleti szerepvállalás, védelem családon belüli erőszak, szexuális kizsákmányolás ellen).

Jogszabályi környezet¹

Az Európai Unió jogszabályai a nők esélyegyenlőségének előmozdításáért

A nőkkel szembeni diszkrimináció az Európai Unió tagországaiban is létező probléma. Éppen azért a tagországok számára az Unió több intézkedési javaslatot is felvázolt, és különféle szerződésekben rögzítette az egyenlőtlenség elleni lépések szükségességét. Fontos, hogy strukturálisan kezeljék a nemek közötti egyenlőség kérdését úgy, hogy nagyszámú társadalmi szereplőt is bevonnak a megoldások tervezésébe és a végrehajtásba.

Az Európai Unió kiemelt ügynek tekinti az esélyegyenlőség előmozdítását az élet minden területén és minden olyan csoport, közösség tekintetében, akiket érint a diszkrimináció. Ennek érdekében elsődleges és másodlagos jogszabályokat alkotott, illetve ajánlásokat tett a tagországok közreműködésével.

Az 1957-es Római Szerződés volt az első olyan jogszabály, amelyben megfogalmazódott az egyenlő bánásmód elve. A Római Szerződésben a 119. cikkely utolsó mondata már a pozitív programok politikájához ad felhatalmazást és bátorítást: „A munka világát érintő teljes nemek közötti egyenlőség érdekében nem ütközik az egyenlő bánásmód elvébe az, ha a tagállamok olyan intézkedéseket tartanak fent, illetve hoznak, amelyek különleges előnyöket biztosítanak az alulreprezentált nemhez tartozóknak, hogy azok gyakorolhassák szakmájukat, valamint megelőzzék, vagy kiegyenlítsék karrierrel kapcsolatos hátrányaikat.”

Az Európai Unió 1975 óta 13 irányelvet léptetett hatályba, amely jogszabályok alapján fel lehet lépni a nemi alapú hátrányos megkülönböztetés eseteiben. A legszembetűnőbb diszkrimináció a foglalkoztatás, a munkaerőpiac területén van jelen. Éppen ezért voltak nagyon fontosak az egyenlő díjazásról szóló 1957-es és a foglalkoztatás területén megvalósuló egyenlő bánásmódról szóló 1976-os irányelvek, hiszen ezek kapcsolódtak az egyenlő értékű munkáért járó egyenlő díjazás elvéhez, a foglalkoztatáshoz, szakképzéshez, munkahelyi előmenetelhez és a megfelelő munkafeltételekhez való egyenlő hozzáférés

elvéhez. E kettő irányelv mellett továbbiakat alkottak a foglalkoztatási, a szociális biztonsági rendszerekkel kapcsolatban, az anyasági és szülői szabadság, a részmunkaidős foglalkoztatás illetve az áruhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés területén.

1979 decemberében New Yorkban fogadta el az ENSZ Bizottsága A nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló egyezményt (CEDAW), mely 1981 óta Magyarországon is hatályos. Az egyezmény a nemek közti teljes egyenlőség elérését célzó társadalompolitikát ír elő a tagállamoknak. Emellett rögzíti a nemi diszkrimináció fogalmát: mindennemű megkülönböztetés, melynek oka a nemi hovatartozás, kimenete pedig az alapvető emberi jogok sérülése társadalmi, politikai, kulturális, gazdasági és az élet bármely más területén.

Az 1999-ben hatályba lépett Amszterdami Szerződés 2. és 3. cikke továbbra is a Közösség egyik fő feladatának tartja a nők és férfiak közötti egyenlőség megvalósítását, és előírja, hogy a Közösség által végzett minden tevékenység területén hangsúlyt kell fektetni a nemek közötti egyenlőség előmozdítására mint horizontális célkitűzésre. A nemek közötti egyenlőség minden területen történő alkalmazása a tagállamok, ezen belül Magyarország számára is, jogi kötelezettség.

Az Európai Bizottság 2004-es jelentése a nők és a férfiak közötti egyenlőséggel foglalkozik. A jelentés hangsúlyozza, hogy „a nemek közötti egyenlőséget elő kell mozdítani minden politikai területen, ideértve a foglalkoztatás- és szociálpolitikát, az oktatáspolitikát, a kutatást, a külkapcsolatokat, a fejlesztési együttműködést, a költségvetési és pénzügyi politikákat”. Mindemellett a tagállamoknak politikai nyilatkozatot kellett kiadniuk, melyben elköteleződtek a nemek közötti egyenlőség előmozdítása mellett a szakpolitikák és társadalmi programok során, végső célként a nemek közötti egyenlőség megvalósítását látva. Nem elég azonban elköteleződni a cél érdekében, hanem egyértelmű kritériumok megfogalmazása is fontos kormányzati feladat, melyek a társadalmi szereplők számára nyújtanak segítséget a cél megvalósításában.

Az említett jogszabályi keretek mellett fontos puha jogszabályi eszközöket is alkottak. A nemek közötti esélyegyenlőség közösségi keretstratégiája, 2001–2005 című dokumentum az Európai Bizottság stratégiai cselekvési kereteit mutatja be, amelyek célja, hogy a „*nők és férfiak közötti egyenlőtlenéget megszüntesse, azaz előmozdítsa a nők és férfiak közötti egyenlőséget*”. Olyan célokat kíván megvalósítani, mint a nemek közötti egyenlőség előmozdítása a gazdasági életben, az egyenlő részvétel és képviselet, a szociális jogokhoz való egyenlő hozzáférés és a szociális jogok teljes körű érvényesítése, nemek közötti egyenlőség a polgári élet minden területén, a nemi szerepek és sztereotípiák megváltoztatása, illetve a nemek közötti egyenlőséget megvalósító döntéshozatali mechanizmusok.

Az Európai Foglalkoztatási Stratégia (The European Employment Strategy 2005–2008), mint a Lisszaboni Stratégia kulcsfontosságú része, tartalmazza a teljes foglalkoztatottság, a jó minőségű munkahelyek, a termelékenység, a foglalkoztatás és a szociális kohézió elérésének célját. Mindezek magukban foglalják, hogy egy jól működő munkaerőpiacnak a női és férfi munkavállalók számára egyaránt nyitottnak kell lennie, csökkenteni kell a tartós munkanélküliséget, különösen a nők körében, valamint az egyenlő díjazás elvét követve enyhíteni kell a nők anyagi függőségét.

A nemek közötti egyenlőség érvényesítésének magyarországi megvalósításában előrelépést hozhat a Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a nők és férfiak közötti egyenlőségre vonatkozó ütemterv 2006–2010 – című dokumentum.

Az ütemterv a 2006–2010 közötti időszakra a nemek egyenlőségével kapcsolatos uniós intézkedések hat prioritási területét vázolja fel, melyek:

- a nők és a férfiak egyenlő mértékű gazdasági függetlensége;
- a szakmai, magán- és családi élet összeegyeztetése;
- a férfiak és nők egyenlő arányú képviseletének elősegítése a döntéshozatalban;
- a szexuális erőszak és szexuális kizsákmányolás célú emberkereskedelem valamennyi formájának felszámolása;
- a nemekhez kötődő sztereotípiák leküzdése a társadalomban; valamint
- a nemek közötti egyenlőség előmozdítása az EU-n kívül.

Az ütemterv minden terület esetében meghatározza az elsődleges célokat és intézkedéseket.

Hazai jogszabályok a nők esélyegyenlőségének előmozdításáért

Külön a nők esélyegyenlőségére és diszkriminációjuknak tilalmára nincs jogszabály. Az elsődleges törvény, amelyben kiemelve szerepel a nemek közötti egyenlőség szem előtt tartása az élet minden területén, Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról (2003. CXXV. tv.) szóló törvény. Ez a törvény mondja ki, hogy a közfeladatot ellátó szervezetek minden jogviszonyukban, eljárásukban és intézkedésük során megkell tartaniuk az egyenlő bánásmód követelményét(4. §). A törvény tételesen felsorolja, mely területeken tiltja a diszkrimináció minden formáját: tiltja a nemen, a családi állapoton, az anyaságon (terhességen) vagy apaságon, valamint a foglalkoztatási jogviszonynak vagy a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonynak részmunkaidős jellegén, illetve időtartamának határozott vagy határozatlan jellegén alapuló megkülönböztetést.

A rendeletet meghozó kormány a fenti törvény 64.§-ában foglalt felhatalmazás alapján elrendelte az Egyenlő Bánásmód Hatóság létrehozását. Az egyenlő bánásmód követelményének megsértése esetén a jogaiban sértett fél kérelmére, illetve a törvényben meghatározott esetekben hivatalból lefolytatja a hatósági eljárást annak megállapítása érdekében, hogy történt-e hátrányos megkülönböztetés. Közérdekű igényérvényesítés joga alapján pert indíthat a jogaiban sértett személyek és csoportok védelmében. A hatóság továbbá véleményezi az egyenlő bánásmódot érintő jogszabályokat, az állami irányítás egyéb jogi eszközeit és jelentéstervezeteit, javaslatot tesz kormányzati döntésekre, jogi szabályozásra. Rendszeresen tájékoztatja a közvéleményt és a kormányt az egyenlő bánásmód érvényesülésével kapcsolatos helyzetről, tájékoztatja az érintetteket az igényérvényesítés lehetőségeiről.² Közreműködik azoknak a jelentéseknek az elkészítésében, melyeket az egyenlő bánásmód hazai érvényesülésével kapcsolatban nemzetközi szervezetek részére kell megküldeni.

A nemek közötti különbségek okai

A társadalomkutatók egyik legtöbbet tárgyalt kérdése a nemek közötti különbségek elméleti okai. Két-fél felfogás uralkodik. Az egyik elmélet a biológiában és a genetikában keresi a különbségek okait, a másik pedig a szociálpszichológiában és a gyermekkori szocializációban. Az első elmélet támogatói szerint a különbségek szükségszerűek, a másik elmélet képviselői szerint azonban nem azok. A szociológiában az az álláspont uralkodik, hogy a „gender” fogalomkörbe tartozó tulajdonságok túlnyomórészt a társadalmi környezet hatására, a szocializáció során alakulnak ki. Mindez úgy történik, hogy a fiú- és leány-csecsemőkkel születésüktől kezdve eltérően bánnak. (Andorka 2006)

Az angol szociológiai szaknyelvben a „nem” szónak két megfelelője van: a „sex” a genetikailag meghatározott nemet jelenti, míg a „gender” a pszichológiai-szociológiai különbségekre helyezi a nemek közötti különbségeket. Mindezek mellett a nemi (gender) szerepeket és a nemi (gender) identitást is megkülönböztetik. A nemi szerepeken azokat a társadalmi szerepeket, tevékenységeket, magatartásokat értik, amelyeket a társadalom a két nem tagjaitól elvár. A nemi identitás azt jelenti, hogy az egyén melyik nemhez tartozónak tekinti magát. (Andorka 2006)

A férfiak és nők egyenlőtlenségének okait és következményeit egyes kutatók a gazdaságon belül, mások azon kívüli területeken keresik. A gazdaságon kívüli terület lehet az adott társadalom kultúrája. Vannak olyan kultúrák, ahol a férfiak uralma alapvető és megkérdőjelezhetetlen, akárcsak a nők alávetettsége. A kulturális hatások mellett a vallás szerepét is meg kell említenünk az ilyen társadalmak, közösségek esetében. (Andorka 2006)

A nők helyének és szerepének változásai

A preindusztriális társadalmak gazdasági tevékenysége a nő és a férfi egyaránt aktív részvételével működött. A nemek közti feladatok különbözőek voltak, de ugyanúgy a család, a közösség létét biztosító feltételek megtermelésére irányultak. A termelői tevékenység nem vált el a háztartási tevékenységtől. A középkori európai társadalmakban az egész család részt vett a föld megművelésében és a kézműves-tevékenységekben. (Giddens 2002) Később a kereskedelem egyre jelentősebb térhódításával, a városközpontok kialakulásával átalakult a házi termelés rendszere, elterjedt a csere. Férfiak és nők is részt vettek

a gazdasági tevékenységekben, de szerepük megváltozott: a férfi többet mozgott a háztartáson kívül a pénzkeresés érdekében, míg a nő az otthoni feladatok ellátásáért volt felelős.

A rögzülő nemi szerepeket tovább erősítette a kapitalista ideológia, a nők egyre inkább hátrányba kerültek a férfiakkal szemben. Az iparosodás jelentős változásokat hozott a férfi és nő társadalmi szerepének tekintetében, az új körülmények a nőket is a munkaerőpiacra kényszerítették. A legszembetűnőbb változást az I. világháború alatt fellépő munkaerőhiány hozta, ekkor ugyanis először végeztek olyan jellegű munkákat nők is, amit addig kizárólag férfiak láttak el (Giddens 2002).

A 20. század második felében a folyamatos gazdasági, és ezzel párhuzamosan szemléletbeli változások következtek be: a családok megélhetését már nem biztosította egyetlen jövedelem, ezért a nők fokozatosan, és egyre nagyobb számban kapcsolódtak be a háztartáson kívüli munkavégzésbe. A korábbi időkhöz képest a nők munkavállalása kitolódott, mert az addigi szokásoknak megfelelően csak házasságkötésük előtt, „leányévek” alatt dolgoztak, azután már feleségként is munkát vállalhattak. A megváltozott munkavégzés következménye, hogy egyre nőtt a családon belüli, otthoni feszültség is, hiszen sokkal nehezebbé vált az otthoni és munkahelyi feladatok összeegyeztetése (Drjenovszky 2009).

Az egyenjogúság kivívásáért alakultak az első feminista mozgalmak. Céljuk az volt, hogy egy újfajta gondolkodás megteremtésével lerombolják a társadalmi sztereotípiákat. A korai feminista mozgalmak azoknak a diszkriminatív törvényeknek az eltörléséért harcoltak, melyek gátolták a nők teljes jogúságát a közösségi élet minden területén. A korai feministák jeles alakja volt Mary Wollstonecraft, aki 1792-ben publikálta a „*Vindication of the Rights of Woman*” című művét, melyben szót emelt a nők egyenjogúságáért a tanulás, a jogalkotás és a munkaviszonyok terén.

1918-ban az Egyesült Királyságban szavazati jogot kaptak a 30 év feletti nők és 10 évvel később, 1928-ban szavazati jogukat teljes, férfiakkal azonos értékűnek ismerték el. A világháborúk és az azt követő újjáépítés korszakában elcsendesedtek a feminista mozgalmak.

Az 1950-es évektől éled újjá a mozgalom, melyben jelentős szerepe volt Simone de Beauvoir 1949-ben megjelent, *A második nem*³ című munkájának. A könyv a ma is jelentős gender-elmélet kialakulását alapozta meg.

A férfiak nem nézték jó szemmel a nők egyenjogúságáért, liberalizációjáért folyó küzdelmeket. Az 1960-as évektől erősödik az ellenállás, mert a férfiak úgy látják, hogy a hagyományos rendet igyekeznek megbontani a női mozgalmak, melynek egyenes következménye a család és a gyermekek elhanyagolása, valamint a férfiak kiszorítása a munkahelyekről. (Monori 2011)

A nők kivívták maguknak a munkavállalás jogát, a gazdasági változások pedig megkövetelték, hogy dolgozzanak. Így a 8 óra munka mellett a háztartásban is napi több órányi munka maradt rájuk. A kettős teher viselése mindenki számára elfogadott, természetes volt. Az állami ellátórendszer segítségével a nők sok esetben támaszkodhattak feladataik ellátásában egy másik, fizetetlen női munkaerő segítségével a nagymama személyében. Sokaknál azonban folyamatossá volt a lelkiismeret-furdalás gyerekekkel, illetve munkahelyükkel szemben, az idő és energia állandó hiánya miatt. (Juhász Borbála 2008)

A jogok lehetővé tették, hogy a nők munkát vállaljanak, a társadalom által eddig nekik fenntartott szerepből való kilépésük azonban társadalmi ellenállásba ütközött, a választással a nőkre mindenképp bélyeg került: a „karrierista” nő a családját áldozta fel a férfitársadalom, a hagyományos szerepet választó nő a függetlenség lehetőségét a haladó gondolkodású nők szemében. A közgondolkodásban máig élnek ezek a sztereotípiák, melyekkel a nők folyamatosan szembenéznek kettős helyzetükben: családanyaként és dolgozó nőként is igyekeznek megfelelni az elvárásoknak, miközben a kettős szerepnek való megfeleléshez szükséges feltételek nem állnak rendelkezésre. A nők társadalmunk egyenrangú tagjaivá váltak, de a férfiakhoz képest egykori alárendelt helyzetük máig meghatározza és megnehezíti minden napi boldogulásukat az élet több területén.

A nőkkel szembeni diszkrimináció színterei

Munkaerő-piaci hátrányok

A megváltozott gazdasági, társadalmi helyzetben a nők számára kevés esetben adatik meg a lehetőség, hogy egyáltalán felmerüljön annak kérdése, hogy szeretnének-e dolgozni. A kétkeresős családmodell általános elterjedésével a nők aktív szereplői a munkaerő-piacnak, de a munkaerő-piacra lépéstől kezdve

hátrányos helyzetben vannak, mely az életpálya során egyre halmozódik. Ennek hátterében a konzervatív háztartási munkamegosztás, a gyermekvállalási időszak miatti megszakítás, a kereső munka maskulin jellege, a munkapiaci szegmentáció, a társadalmi norma- és értékrendszere is meghúzódik. (Kaszás-Korén 2012) A nőket érintő hátrányos megkülönböztetés a munkaerőpiacon általános gyakorlat, a nők túlnyomó része rosszul fizetett, rutinmunkát igénylő szakmákban dolgozik (Giddens 2002).

A 20. század második felétől kezdve nemzetközi és hazai szinten is több olyan jogi norma került elfogadásra, melyek az esélyegyenlőség biztosítását célozzák, de a nemi diszkrimináció még mindig tetten érhető a munka világában. A munkahelyi nemi alapú szegregáció az üvegplafon-jelenség, a nők és férfiak közötti eltérő bérezés leküzdésére már rendelkezésre állnak a jogi eszközök. A szülés után gyermekükkel otthon maradó nők munkaerő-piaci reintegrálásához a jelenleginél rugalmasabb, hatékonyabb gyermekintézményi rendszer megléte, elérhetősége és megfizethetősége és az atipikus foglalkoztatási formák (rugalmas munkaidő, részmunkaidő, távmunka) aktív állami támogatása szükséges, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy a családjában szerep összeegyeztethető legyen a karrierrel. (Monori 2011)

A család, a gyerekevelés és a háztartáson kívüli munka összeegyeztetése máig sok feszültséget szül, melyen a társadalmi elvárások sem könnyítenek a nőkre hárított nagyobb felelősség miatt. A munkavállalás és gyerekevelés összeegyeztetésének további nehézségével szembesülünk, ha megnézzük, hogy az elmúlt években hogyan változott a munkába visszatérni vágyó édesanyák bölcsődés korú gyermekeik számára igénybe vehető állami férőhelyek száma.

1. táblázat. A BÖLCSÖDÉS KORÚAK ÉS A BÖLCSŐDEI FÉRŐHELYEK ARÁNYA⁴

Mutatók/dimenziók	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ezer 3 évesnél fiatalabb gyermekre jutó bölcsődébe beíratottak száma	108,1	109,2	114,7	118,6	124,4	134,2
A bölcsődékbe férőhely hiányában fel nem vett gyermekek száma	4 771	5 639	4 167	4 031

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy 2007 óta lassú, de folyamatos növekedés tapasztalható a 3 évesnél fiatalabbak korosztályában, és annak ellenére, hogy a bölcsődei férőhelyek számát igyekeznek bővíteni, még mindig több ezer kisgyerek nem kerül be az állami ellátásba, így nehezít meg az anya munkavállalását is.

Ha mégis sikerül viszonylag magasabb fizetést és presztízst adó pozíciókban elhelyezkedniük, szembevetendő, hogy egyes szakmákban középvezetői szinten számuk felülreprezentált, vezetői beosztásban ugyanezen a területen nem, vagy alig dolgozik nő. Az üvegplafon-jelenség a vállalati hierarchiában való feljebbjutás elsőre nem is látható, de tapasztalható határoltóságát írja le.

2. táblázat. AZ AKTÍV KORÚ NŐK FOGLALKOZTATÁSI RÁTÁJA⁵

Mutatók/ dimenzió	2006	2007	2008	2009	2010	2011
A 25–49 éves nők foglalkoztatási rátája, %	67,4	67,8	67,6	66,7	67,0	66,4
A háztartásban élő gyermekek száma szerint						
1	67,0	66,8	67,4	66,1	66,7	66,0
2	69,4	70,3	69,5	68,3	68,5	66,8
3 vagy több	45,8	44,8	43,5	44,1	45,5	46,3
Nem él gyermek a háztartásban	80,0	82,6	82,1	80,3	80,5	80,4
A háztartásban élő legfiatalabb gyermek életkora szerint						
0–2	13,1	10,2	10,8	12,2	12,1	11,9
3–5	57,3	57,9	61,0	60,0	59,3	60,6
6–16	73,2	74,6	75,3	73,9	75,2	72,2
Nem él gyermek a háztartásban	80,0	82,6	82,1	80,3	80,5	80,4

Hagyományos családi feladatmegosztás

Európai időmérleg-vizsgálatok szerint ma a magyar nők töltik a legtöbb időt házimunkával és gyermek-ellátással. A nők esetében a társadalmilag kötött tevékenységekre fordított idő magasabb, mint a férfiak esetében, és csökkenésének üteme is elmarad a férfiakra jellemző értékek mögött, míg a szabadon végzett tevékenységekre fordított idő értelemszerűen kevesebb. 2002-ben országos viszonylatban a nők átlagosan közel 28 órát töltöttek hetente házimunkával, a férfiak 11 órát. A településhierarchia differenciáló szerepe egyértelmű: a fővárosban, illetve a megyeszékhelyeken ez a szám 23 óra, a többi városban 27 óra, míg a falvakban 34 óra. (Lestál 2008)

„A nők által a háztartási munkára fordított időt nem a gyermek megszületése növeli nagyon jelentősen, hanem a házasság, élettársi kapcsolat, együttélés stb. Mindez független a feleség munkájának státuszától. A háztartási munka 80%-át akkor is a nő végzi, ha neki van magasabb presztízszű, jobban fizetett foglalkozása. A magyar nők ilyen mértékű kettős leterheltsége enyhítéséhez nagyfokú társadalmi és családon belüli szemléletváltásra van szükség.” (Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia – Irányok és célok 2010-2021)

A családi feladatmegosztás nemcsak a házimunkára, hanem a gyerekekről, partnerről, valamint az idős vagy beteg családtagról való gondoskodás területeire is kiterjed. Az utóbbi időben megfigyelhető tendencia, hogy a férfiak (a társadalom által férfiasnak tartott magatartásformával szemben) egyre inkább részt kívánnak venni a gyermekek nevelésében és a róluk való gondoskodásban is. Ez a terület jól szemlélteti, hogy a női esélyegyenlőség biztosítása nemcsak a nők számára lehet pozitív hatással. Ha a napjainkban leginkább a nőket érintő problémák megoldására sikerül gyakorlati megoldást találni (pl. munka és gyermekvállalás összeegyeztetése családbarát munkahelyi megoldással), az nemcsak kevésbé leterhelt, jobban teljesítő női munkaerőt eredményez, hanem nagy valószínűséggel növeli a férfiak részvételét gyermekük gondozásában (gyermekgondozási díj apa általi igénylése vagy gyermek után igényelhető táppénz kihasználása).

A szülői feladatok megosztására napjainkban, a legtöbb családban, ugyanaz az aránytalanság jellemző, mint a házimunkák végzésére. A gyerekekről való gondoskodásnak csak egy része sorolható házimunka jellegű feladatok közé, a családok nagy részében viszont a gyermek életének más színterein is az anyai jelenlét a meghatározó: a nevelési vagy oktatási intézménnyel való kapcsolattartás (szülői értekezlet, befizetések, rendezvények), egészségügy területéhez kapcsolódó feladatok, szakkörök és szabadidős tevékenységek megszervezése. Ezzel a hagyományos felosztással nemcsak több feladat hárul a nőre, hanem az apa kiszorul a gyermek életének bizonyos színtereiről.

A KSH 2005-ben készített felmérése szerint Magyarországon az egyszülős családok 87%-ban anya gyerekekkel típusú családok. Ez azt jelenti, hogy 2005-ben hazánkban 100 családból 17 egyedülálló szülő család, ebből csak két esetben neveli az apa gyermekét. Több kérdés is felmerül: a férfiak ilyen alacsony számban lennének alkalmasak, illetve mutattak szándékot gyermekük egyedüli nevelésére, vagy a jogrendszer tulajdonít az apáénál hangsúlyosabb szerepet az anyának a gyermek nevelésében. A férfiak esélyegyenlősége ugyanúgy sérül ebben az esetben a generációkon át meghatározó, továbbörökített rendszer következményeként. Ha a nő a család és az otthon őrzője, aki gondoskodik társáról és gyermekeikről, válás esetén a férfi számára nagyobb kihívás a gyermek egyedüli vállalása, nemcsak a házimunka végzése miatt, de a munkahellyel való összeegyeztethetőség, a társadalmi normák által determinált helyzet és az azoknak való további megfelelés miatt is.

Ugyanekkor az anyák 15%-a viszont egyedül nevelte gyermekét: az egyedülálló anya helyzete különösen nehéz, a munkaerőpiacon többszörös hátránnyal indul, főleg akkor, ha gyermeke vagy gyermekei 15 év alattiak.

Európa népességének folyamatos öregedése egyre nagyobb kihívás elé állítja az állami gondozási rendszert éppúgy, mint a családokat. A tartós betegség, vagy pusztán idős kora miatt állandó gondozásra, felügyeletre szoruló ellátásának terhe fokozottan nehezedik a családokra azokban az országokban, ahol öngondoskodással csak a kivételezett kevesek tudják maguk számára a méltó feltételeket biztosítani.

Mivel Magyarország egyértelműen ebbe a kategóriába tartozik, nem véletlen, hogy 373 ezren – ami a teljes 15–64 éves népesség 5,6 százalékát jelenti – nyilatkoztak úgy, hogy rendszeresen gondoznak, felügyelnek erre rászoruló beteg, fogyatékossgal élő 14 évesnél idősebb személyt. Hasonlóan minden egyéb, a háztartásban végzett tevékenységhez, a nők érintettsége nagyobb, mint a férfiaké, bár távolról sem akkora a két nem közötti feladat-ellátási különbség, mint volt a gyermekek gondozásánál⁶.

„A férfiak érzelmi teljességének kibontakozását és egészséges életkilátásait pedig az gátolja, hogy a társadalom őket tartja az elsődleges családfenntartónak, és a gyermeknevelési, illetve háztartási feladatokban mellékes segítő, vagy kisebb szerepet szán nekik.” (Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia – Irányok és célok 2010-2021)

A munka világában hasonló mértékű, de az otthoni teendők terén nagyobb arányú női jelenlét nemcsak a munkában való sikerességet, de a családi élet meghittségének biztosítását, a házastárral, partnerrel való együttműködés lehetőségét veszélyezteti. A nemek közötti tényleges esélyegyenlőség megteremtése nemcsak vállalásunk az Európai Unió felé, hanem kötelező feltétele Magyarország fejlődésének és polgárai magasabb életszínvonalának biztosításához. A nők és férfiak esélyegyenlőségének eléréséhez társadalmi támogatottság szükséges, a hagyományos feladatmegosztás színtere a család, okozott hátrányai pedig a családra is negatív hatással bírnak, így újfajta szemlélet gyakorlatba való átültetésével közvetlenül a családok életében valósulhat meg jótékony változás.

Alacsony részvétel a közéletben

A magyarországi rendszerváltás sem hozta el a nők közéletben való részvételi arányának elvárható mértékű növekedését. Sőt, elmondhatjuk, hogy egyre kevesebb nő vesz részt a közéletben, a döntéshozó testületekben. Az, hogy kimaradnak a politikai döntéshozásból, vagy a vállalatirányításból az egész társadalomra nézve hátrányos lehet, hiszen olyan nézőpontok hiányoznak a tervezési, döntési folyamatokból, melyeknek meglátására bizonyítottan a gyengébbik nem képes. A management-irodalomban gyakran utalnak arra, hogy a nők olyan elemekkel tudnak hozzájárulni a vezetéshez, amelyek hatékonyabbá, rugalmasabbá és alkalmazkodóvá teszik a szervezetet.

A „vezető nő” képe számos sztereotípiát hordoz magában, melyek létezésére például a politikai életben több kutatás is rávilágított. Olyan tulajdonságokat vettek észre a képviselő nőkkel kapcsolatban, mint: érzékenyebben figyelik választóik véleményét, férfikollégáiknál jobban törekszenek a kompromisszumra, kevésbé részesítik előnyben a konfrontációt, és igyekeznek jó kapcsolatokat kialakítani más pártok, eltérő értékrendek képviselőivel is.

Ezek az előítéletek megnehezítik a politikusnők – és más vezető nők – helyzetét, így sokkal hosszabb és keményebb munka számukra, hogy elfogadtassák magukat hivatásuk többi szereplőjével. (Palasik és mtsai 2010)

Az azonos jogok érvényesítéséhez elengedhetetlen a képviselet. A nők részvételére nemcsak a női nem reprezentálása miatt van szükség politikában, azaz a közügyekről való döntési mechanizmusban, hanem mert ez szolgálja leginkább a közös érdeket.

A nők politikai aktivitásáról és a döntési mechanizmusokban való részvételéről árnyaltabb képet akkor kapunk, ha megvizsgáljuk a parlamenti és önkormányzati képviselők, polgármesterek vagy a kormányzati szerveknél vezető szerepet betöltők között a nők arányát. Egy kutatás kimutatta, hogy az 1994-es választások után nőtt a parlamenti képviselő nők aránya 3%-kal az előző ciklushoz képest, azonban ez még messze elmaradt az akkori európai átlagtól. 1994-ben a képviselők 11,1%-a volt nő, míg Dániában, Hollandiában és Németországban ez az arány 30% körül mozgott. A vizsgálat azt is érzékeltette, hogy a politikai ranglétrán lefelé haladva egyre magasabb a nők aránya. Mindezt azzal magyarázták, hogy minél inkább a választókkal való személyes kapcsolattartásra helyezi egy párt a hangsúlyt, annál hatékonyabban tudja hasznosítani a nők empatikus készségét. (Lévai-Kiss 1997).

Nők elleni erőszak

A nőekkel szembeni diszkrimináció legsúlyosabb fajtája a nők elleni erőszak.

„A nők elleni erőszak bármely olyan, a nőket nemük miatt érő erőszakos tett, mely testi, szexuális vagy lelki sérülést okoz vagy okozhat nőknek, beleértve az effajta tettekkel való fenyegetést, valamint a kényszerítést és a szabadságtól való önkényes megfosztást, történjen az a közéletben vagy a magánszférában.” (Deklaráció a Nők Elleni Erőszak Megszüntetéséről, 1993)

A nők elleni erőszakos magatartásnak több formáját ismerjük, ide tartozik a zaklatás, a szexuális erőszak, és a Magyarországon mind törvényi keretek között, mind a közgondolkodásban leginkább problematikus megíté-

lésű családon belüli erőszak. Több tévhit él a bántalmazott nők és bántalmazóik kapcsolatáról, egymáshoz és az erőszakhoz fűződő viszonyukról. Ezek a téves vélekedések a legtöbb esetben a bántalmazás felelősségét nem kizárólag a bántalmazóra hárítják, s ezzel végső soron nem utasítják el teljes mértékben az erőszakot.

Ebből is látszik, máig mennyire elfogadott az alárendelt nő képe, aki bár jog szerint egyenlő házastársával, ha a társával választott férfi által kerül fenyegetett helyzetbe, megítélése nem egyértelmű: hallgatólagosan a társadalom teret enged a férfi nő feletti uralmának gyakorlatára. A bántalmazott nők nehezen lépnek ki kapcsolatukból, ennek okai között találhatjuk a bántalmazójuktól való félelem mellett, hogy szűkre szabottnak látják lehetőségeiket: sok esetben nem is tudják, kihez forduljanak segítségért, nem látják garantálva saját és sok esetben gyermekük/gyermekük biztonságát.

A családon belüli erőszaknak több fajtája van: szóbeli, lelki, testi, szexuális és gazdasági (anyagi). Azért nevezi a szakirodalom a családon belüli erőszak fajtáinak, mert az áldozat és az elkövető között közeli, családi, intim viszony van. Ez a kapcsolat lehet házastársi, élettársi, gyermek-szülő vagy testvérek közötti is. Az erőszak általában olyan személyeket érint, akik ki vannak szolgáltatva az elkövető családtagnak. (Hermann 2006) A női esélyegyenlőség területei között szoros a kapcsolat: a nő kiszolgáltatott helyzete munka-erőpiaci helyzetéből, családon belül betöltött szerepéből is következik.

A gender mainstreaming?

A gender nem biológiai természetű tulajdonság, mint a vércsoport vagy a hajszín, de nem is afféle változó nézet vagy meggyőződés, amiről néhány jól irányzott érveléssel lehetne az embert beszélni. A gender lényegi eleme a személyiségünknek, olyan viszonyok – a férfi-női viszonyok, s bennük a saját ezekhez fűződő viszonyaink – összessége, amelyet a társadalomtól (elsősorban közvetlen környezetünkől) kapunk s építünk be személyiségünkbe. A gender nagyon bonyolult, többszörösen összetett dolog: több mint társadalmilag meghatározott és körülírt nemi hovatartozásunk: tartalmazza női vagy férfi mivoltunkhoz kötődő szerepeinket, attitűdjeinket is, valamint a hozzánk fűződő társadalmi elvárásokat s nekünk az ezekhez való viszonyunkat is. (Betlen és mtsai 2009)

A közpolitikában a nemek közötti esélyegyenlőség biztosításával kapcsolatban három irányzat létezik. Az antidiszkriminációs (egyenlő bánásmód) irányzat a férfiak és nők jogegyenlőségét véve alapul a nemi alapon történő, hátrányos megkülönböztetés eseteiben védi a diszkriminált nő (vagy férfi) jogait. A női esélyegyenlőségi politika nem egyéni problémákat keres, azon területeken nyújt segítséget (például kvóta-rendszer szorgalmazásával, vagy segítő képzésekkel) a nőknek társadalmi helytállásukhoz, melyeken hátrányokat szenvednek. A gender mainstreaming eszköze nem az egyéni panaszok jogorvoslata, vagy a hátrányok leküzdésének segítése, hanem a férfiak és nők közötti társadalmi viszonyrendszer újraértelmezése, megváltozása.

A gender mainstreaming nem áll szemben az antidiszkriminációs és az esélyegyenlőségi politikai irányzatokkal, csak más szempontból közelíti meg a problémát: komplex módon, több terület érintésével, több szinten történő beavatkozással kíván változtatni. A három irányzat egy összehangolt rendszerben képes lehet egymást kiegészítve, támogatva eredményeket felmutatni.

Európában hosszú ideig – és sokszor még ma is – nemek közti egyenjogúságon lányoknak és fiúknak, nőknek és férfiaknak az élet minden területén, valamint a társadalom minden rétegében biztosított *de jure* egyenlő jogokat, egyenlő lehetőségeket, egyenlő feltételeket és egyenlő bánásmódot értettek. Manapság felismerték, hogy a *de jure* egyenlőség nem vezet automatikusan *de facto* egyenlőséghez. Fontos megérteni, hogy a férfiak és a nők életkörülményei – bizonyos fokok a nők gyermekszülési szerepe miatt – gyökeresen különböznek. A lényeg azonban nem pusztán az ilyen különbségek létezése, hanem az a tény, hogy ezek a különbségek nem szabad, hogy károsan befolyásolják a nők és férfiak életkörülményeit, nem szabad, hogy diszkriminációhoz vezessenek, inkább a gazdasági, társadalmi és politikai hatalom egyenlő mértékű elosztásához kell, hogy hozzájáruljanak. A nemek közti egyenlőség nem rokon értelmű az egyezéssel, mely az embereket, azok életstílusát és feltételeit teszi meg normának. (...) A gender mainstreaming politikai eljárások (át)szervezése, tökéletesítése, fejlesztése és értékelése annak érdekében, hogy a nemek közti egyenlőség perspektívája beépüljön minden politikába/eljárásba, minden szinten és minden stádiumban, olyan szereplők erőfeszítései által, akik egyébként is részt vesznek a politikában. (Gender Mainstreaming Szakértő Csoportjának Végső Jelentése)

A gender mainstreaming célja megkeresni az esélyegyenlőtlenség azon pontjait, amelyek áthatották a társadalmat és a közgondolkodást, majd megoldási javaslatokat kell tenni az esélyegyenlőség elmozdítására. Cél nemcsak a nők felzárkóztatása, hanem a két nem közötti viszonyrendszer újra alapokra helyezése, közvetve az egész társadalom átalakítása. (Betlen és mtsai 2009)

Magyarország intézkedései az esélyegyenlőség előmozdításáért

A tanulmány elején felsorolt uniós jogszabályok, irányelvek hazánkra, mint uniós tagállamra is kötelező érvényűek. Ennek tükrében az ország többféle intézkedést, lépést tett a nőkkel szembeni diszkrimináció visszaszorításáért és az esélyegyenlőség előmozdításáért. Az elmúlt évek törekvéseit szedjük csokorba a következőkben.

A Strukturális Alapokra vonatkozó közösségi szabályozás alapján a Nemzeti Fejlesztési Terv I. (NFT) és az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) hivatott arra, hogy tartalmazza azokat a követelményeket, amelyek a nők és férfiak társadalmi egyenlőségének érvényesítését lehetővé teszik Magyarországon. Az ÚMFT a gender mainstreaminget mint horizontális politikát tartalmazza.

Az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében olyan programokra van szükség, amelyek a társadalom minden szegmensében az egyenlőtlenségek felszámolására törekuszenek. Ilyen célzott területek a képzés, a foglalkoztatás, a gazdasági élet, a javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés. (Lestál 2008)

2010. január 21-én a Kormány 1004/2010. számú határozatában elfogadta „*A Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia – Irányok és célok 2010-2021*” című stratégiát. Kormányzati lépések megtételét sürgetik azon területeken, ahol a nők és férfiak társadalmi egyenlősége még nem valósult meg, hogy a nőknek a férfiakkal azonos jogok biztosítva legyenek a mindennapokban, és a nők férfítársaikkal azonos esélyt kapjanak az érvényesülésre. A Stratégia részletezi a beazonosított területeket, és az elérendő célok érdekében meghatározott irányelveket. A kormány a célok megvalósítása érdekében támogatja a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség politikájának stratégiai elvét (gender mainstreaming) és a nemek közötti egyenlőség érvényesítését.

A „*Magyar Köztársaság Kormányának programja a sikeres, modern és igazságos Magyarországgért 2006-2010*” Esélyegyenlőség a nőknek című fejezete rögzíti a kormány elkötelezettségét a nők és férfiak társadalmi egyenlősége iránt. A *Stratégia* által meghatározott prioritások a következők:

1. A nők és férfiak egyenlő mértékű gazdasági függetlenségének megteremtése, a fizetési és foglalkoztatási aránytalanságok felszámolása, a nők és a szegénység, a nők és az egészség szempontjainak figyelembevétele
2. A szakmai, a magán- és a családi élet fokozottabb összehangolásának támogatása
3. A férfi-női részvétel aránytalanságai csökkentésének támogatása a politikai és gazdasági döntéshozatalban, valamint a tudomány területén
4. Az erőszak elleni hatékony fellépéshez, a megelőzéshez szükséges intézkedések megtétele
5. A nemekhez kötődő sztereotípiák visszaszorításának támogatása
6. A nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség politikájának stratégiai elve célkitűzéseinek megvalósításához elengedhetetlen változások szakmai megalapozása (képzés, intézményrendszer, nemekre érzékeny költségvetés, nemekre bontott adatgyűjtés)

Összegzés

A nőknek a férfiakkal szembeni hátrányait nem könnyű mérsékelni, mert azok részben abból a tényből következnek, hogy a nők szülik a gyermekeket és csak az anyák képesek a csecsemők gondozását ellátni. Ahogy azonban a gyermekek felnőnek, az apák fokozottabban tudnak részt vállalni a gyermekek gondozásából és neveléséből.

A nők helyzetét alapvetően javítja minden olyan eszköz, amely megkönnyíti számukra a foglalkozási és az anyai funkció párhuzamos ellátását. Ezeknek az eszközöknek köre igen tág és változatos: az óvodai ellátástól a részmunkaidős foglalkoztatáson keresztül a háztartási munkát könnyítő eszközökig. (Andorka 2006)

A nők életük során nagy valószínűséggel szemben találják magukat a munkaerőpiacon való hátrányos megkülönböztetéssel, a családi kötelezettségek ellátásának nehézségeivel, az alacsony közéleti képviselés okozta hátrányokkal, férfiak általi zaklatás veszélyével, vagy ezek kombinációjával. Többszörös diszkriminációról beszélünk azokban az esetekben, ha a nők, akik a női nemet érő diszkrimináció mellett másik esélyegyenlőtlenségi helyzetben lévő csoporthoz való tartozásuk miatt más területeken is hátrányokat szenvednek. Az idős nők munkaerő-piaci helyzetüket tekintve még inkább kiszolgáltatottak. A szexuálisan bántalmazott roma származású nő számára nehezebb megoldást találni helyzetében. Ezen esetekben többes diszkriminációról beszélhetünk.

A roma nők interszekcionális hátrányai etnikai, nemi hovatartozásuk és társadalmi helyzetük által meghatározott. A foglalkoztatás, az oktatás, az egészségügy, a lakhatás területén is súlyos kirekesztettségük; ezen túl igen korlátozott a hozzáférésük a hosszú távú szociális ellátásokhoz, szociális juttatásokhoz, pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférésük korlátozottak, emellett a közéleti és politikai részvételre is szűkre szabottak a lehetőségeik. (Balogh-Kóczé 2011)

A nők esélyegyenlőségének megteremtésében a gender mainstreaming eszközeivel egyszerre több területen szükségesek beavatkozások: a munkaerő-piacon családbarát munkahelyek teremtésével, atipikus foglalkoztatási formák alkalmazásával, aktív tájékoztatás mellett. A nők válláról így terhek vehetők le a mindennapokban, érvényesülésük segítségével sikerülhet elindítani a női szerepről alkotott közgondolkodás változását. Ezt a valószínűleg lassú folyamatot segítheti a nők közéleti szerepvállalásának növelése. A nők erőszak elleni védelmében egyértelmű törvényi, jogszabályi keretekre és érvényesíthető gyakorlatra van szükség, hogy lehetőség legyen a bántalmazottak segítségére, a bántalmazó és bántalmazott társadalmi megítélésének változásához. Elengedhetetlen a folyamatos képzés és tájékoztatás, hogy a társadalom egésze számára érthető legyen, hogy a nők esélyegyenlőségének megteremtése mindannyiunk érdeke és felelőssége is, emellett pedig hatásai nemcsak a nők életére, hanem többek között férfítársaik mindennapjaira és az ország gazdasági helyzetére is pozitívan hat.

Jegyzetek

- 1 A jogszabályi környezet Lestál Zsuzsanna [szerk.] Nemre való tekintettel című kézikönyv Jogi háttér alfejezete alapján kerül bemutatásra. Kiadta az EQUAL Közösségi kezdeményezés keretében a Európai Szociális Alap és a Magyar Kormány. Budapest, 2008.
- 2 <http://www.egyenlobanasmod.hu/>
- 3 De Beauvoir művének fő témája szerint a patriarchális társadalomban a nő alárendelt szerepben van, nem autonóm létező, hanem a férfihoz viszonyított „másik.” A szerző azt állítja, a társadalom, a nyelv, a gondolkodás, a vallás, a család felépítése, szerkezete mind azon a feltételezésen alapszik, hogy a világ hímnemű. De Beauvoire szerint a nő nem születik, hanem nővé válik. Nem biológiai, gazdasági vagy pszichológiai tényezők azok, melyek meghatározzák szerepét, hanem az maga a társadalmi konstrukció. A leánygyermek a szocializáció során tanulja meg, miként váljon nővé. A társadalmi rend a férfi irányítása alá tartozik, így ő határozza meg a nő szerepét és alkot a nőről olyan képet, mely a gyengéségen, alárendeltségen alapul.
- 4 Forrás:http://www.ksh.hu/thm/2/indi2_9_2.html
- 5 Forrás: http://www.ksh.hu/thm/2/indi2_3_3.html
- 6 (<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/munkavegzescsalad.pdf>)
- 7 „A »gender mainstreaming«-nek még nincs bejáratott magyar megfelelője; a kifejezés olyan, a nők és férfiak társadalmi egyenlőségének megvalósítását szolgáló átfogó politika, mely arra irányul, hogy a nemek közti egyenjogúság kérdése bekerüljön az általános politikába, a programtervezésbe, valamint a szektorális politikába és tevékenységekbe. A »gender mainstreaming« elve azt célozza, hogy ez a szemlélet minden egyes politikai, igazgatási lépés és intézkedés során érvényre jusson.” (http://www.nfu.hu/gender_mainstreaming)

Felhasznált és ajánlott irodalom a témában

- Andorka Rudolf (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest
- Balogh Lídia – Kóczé Angéla (2011): A roma nők társadalmi és politikai befogadásának időszerű kérdései Európában Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, Budapest
- Betlen Anna – Krizsán Andrea – Zentai Viola (2009): Partszélről a fősodorba. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest
- Blaskó Zsuzsa (2006): Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka: a „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése. Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései, 82. KSH NKI, Budapest
- Bukodi Erzsébet (2005): Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György [szerk.]: Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről 2005. TÁRKI – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest
- Drjenovszky Zsófia (2009): A nők távolmaradása a munkaerőpiactól a gyermekvállalást követően. Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Program, Budapest
- ENSZ Deklaráció a Nők Elleni Erőszak Megszüntetéséről, 1993. <http://www.nokjoga.hu/book/export/html/18> (A letöltés dátuma: 2012. 12. 23.)
- Európa Tanács – Elméleti keretek, módszertan és sikeres gyakorlati alkalmazások. Végső jelentés a Mainstreaming Szakértői Csoport tevékenységéről (EG-S-MS). Strasbourg, 1998. <http://www.eum.hu/archivum/szcsm-1998-2002/gender-mainstreaming-080630> (A letöltés dátuma: 2012. 11. 20.)
- Faludi Susan (1992): Backlash: The Underclared War Against Women, Vintage, London
- Gyulavári Tamás [szerk.] (2004): Egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség. OFA Kht., Budapest
- Hermann Judit [szerk.] (2006): Miért marad??? Feleség- és gyermekbántalmazás a családban. NANE Egyesület, Budapest. <http://www.nane.hu/kiadvanyok/kezikonyvek/miertmarad/miertmarad.pdf> (A letöltés dátuma: 2013. 01. 03.)
- Hoffman, L. W. – Nye, F. I. [szerk.] (1974): Working mothers. Jossey-Bass, San Francisco
- Juhász Borbála (2008): A női munka. In Café Babel, 56–57.
- Kaszás-Korén Andrea (2012): A nők munkaerő-piaci versenyképessége. Doktori értekezés, NYME Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Sopron. http://www.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/ktk/Kezpes_doktori/2012/2012_KaszasKorenAndrea_t.pdf (A letöltés dátuma: 2012. 12. 02.)
- Lestál Zsuzsanna [szerk.] (2008): Nemre való tekintettel. Kézikönyv. Európai Szociális Alap, Magyar Kormány, Budapest
- Lévai Katalin – Kiss Róbert (1997): Nők a közéletben. In Lévai Katalin – Tóth István György [szerk.]: Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1997. TÁRKI, Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, Budapest, 52–70.
- Monori Gábor (2011): Esélyegyenlőség és feminista jog – a női jogok pragmatikus érvényesülése. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Pécs
- Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia – Irányok és célok 2010–2021 http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/doc1_15652_877604593.pdf (A letöltés dátuma: 2013. 01. 03.)
- Palasik Mária és mtsai (2010): Nők a közéletben. Politikatörténeti Alapítvány és Politikatörténeti Intézet. http://www.polhist.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=40&Itemid=45 (A letöltés dátuma: 2013. 01. 15.)

